

MÜRCİE VE EHL-İ HADİS ARASINDA YAŞANAN POLEMİKLERİN CERH VE TA'DÎL İLMİNE DÖNEMİN TE'LÎFÂTINA VE SOSYAL/BEŞERÎ İLİŞKİLERE YANSIMASI (HİCRÎ III. ASIR)

Uğur ERMAN*

Öz

Hiz. Peygamber'in (a.s.) vefatından sonra ortaya çıkan siyasi ve dini kargaşalar İslam toplumunun ayrışmasına sebep olmuş ve birçok islâmî fırkanın ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu firkalardan biri olan Ehl-i hadis, nasslara zâhiri yaklaşan, nasların te'vil/yorumuna girmeyen, nakilci, rivayetleri olduğu gibi zâhiri/literal boyutunu esas alan yapısıyla ön plana çıkmıştır. Buna karşın Ehl-i re'y kapsamında değerlendirilen Mürcie ise hükümlerin illetini araştıran, dinî meseleleri anlamak için kıyasa başvuran hatta kıyası âhâd habere tercih eden yönüyle ön plana çıkmıştır. Dolayısıyla bu iki ekol arasında gerek i'tikâdî gerekse amelî birçok konuda cedeller yaşanmıştır. Bu itibarla kaleme aldığımız bu makale, İslam düşünce tarihinin iki büyük ekolü olan Ehl-i Hadis ile Mürcie mezhebi müntesibi olan muhaddisler arasında yaşa-

* Dr. Öğr. Üy. Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Hadis Ana Bilim Dalı Öğretim Üyesi, Siirt, Türkiye, ugurerman@siirt.edu.tr, orcid.org/0000-0002-0942-8148.

nan ihtilaf ve cedellerin cerh ve taidil ilmine, hicri III. asırda kaleme alınan eserlere, sosyal ve beşeri ilişkilere nasıl yansındığını ele almaktadır.

Anahtar Kelimeler:

Ehl-i Hadis, Mürcie, Polemik, Te'lifât, Cerh, Tâdil.

The Polemics Between Ahl-i Hadith And Mürcie's Follower Reflected On Cerh And Tâdil Knowledge And Social/Human Relations (Hijri III.)

Abstract

The Ahl-i hadith came to the forefront with the structure that approached the sacred texts literal. On the other hand, Mürcie came to the forefront to criticism. They researching reason of judgment. So they preferring comparison to the religious rule. Hence, between these two schools has been conflict in many subjects both in doctrinal and practice. This article tackles controversy between the two great schools of Islamic thought, the hadith supporters and the Muhaddis of the Mürcie sect, and how it reflect on books, social and human relationships.

Keywords

Ahl-i hadith, Mürcie, Books, Cerh, Tâdil

Giriş

Müslümanlar Hz. Osman'ın şehit edilmesi (35/656) ve akabinde Hz. ALİ'nin hilafete geçmesinden sonra; Hz. Ali taraftarları, Talha/Zübeyr/Âişe taraftarları, Muâviye taraftarları ve bunlardan hiçbirini desteklemeyen tarafsızlar (Mu'tezile) adıyla bilinen siyâsi gruplara ayrılmışlardır.¹ Diğer taraftan Osman taraftarlarına da *Usmâni*; Hâriciler ve Şîa karşısında Ali ve Muâviye arasında yaşananlara karışmayan bu konu hakkında yorum yapmayan, siyâsi olaylardan uzak duranlara da *Huleysiyye* denmiştir.² Tarafsızlar diye nitelenen bu grup daha sonraları birçok müntesibe sahip olmuştur. İşte bu grup Şîa, Mu'tezile ve Hâricilere karşı olan tek taraf olma özeliğine sahiptir ki Ehl-i hadis ve Mürcie'nin kökenlerini bu gurup içerisinde aramak gerekir.

Hicri II. asrın ilk çeyreğine kadar toplumda Hâricilik, Şîa, Mu'tezile gibi mezhepler zuhur edince bunlara karşı bir tepki başlamış ve bunlara

¹ Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahman Ebu'l Huseyn el Mâlâti, *et-Tenbih ve'r Redd ala Ehlil' Ebbvâ ve'l Bida'*, Thk. Muhammed Zahid el-Kevserî , (Kâhire: Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 1991), 36.

² Ebu'l Abbas Abdullah b. Şîrîr el-Enbârî Nâşi el-Ekber, *Mesâilul-İmâme ve'l-Muktetefât mine'l- Kitâbil-Evsat li'l-Makâlât*, Thk. Joseph Van Ess, (Beyrût: 1971), 17.

Sâhibu'r-re'y veya *Ehl-i bid'at* denmiştir. Mezkûr grupların dışında kalanlara da *Sevâdu'l-A'zam*, *Sâhibu's-Sünne*, *Ehlu's-Sünne*, *Ehlu's-Sünne ve'l-Cemâa* gibi isimler verilmiştir.³

Mürcie mezhebinin kaynaklarda birçok değişik tanımlarına rastlamak mümkündür.⁴ Ancak cerhe sebep olan Mürcülük, *“İmanın, amelsiz söz veya sadece söz olduğunu söyleyen kimselerdir. İmanla beraber ma'siyet, taatle beraber küfür zarar vermez.”*⁵ *“İman dil ile ikrardır. Dili ile imanını ikrar eden kişi kalben küfre itikat etse de Allah katında mü'mindir.”*⁶ *“İman kalp ile tasdikdir. Kişi diliyle alenen küfrü ilan etse, İslam yurdunda puta tapsa, Hristiyan veya Yahudi olsa, teslisi ilan etse ve bu halde ölürse Allah katında mü'min sayılır.”*⁷ tanımlarının içerisine giren Mürcie mensuplarıdır. İşte Ashâb-ı hadis bu tanımlar çerçevesinde yer alan Mürcie'yi şiddetle eleştirmiş ve bu siyâsî/itikâdî fırkaya karşı reddiyeler yazmışlardır.

Mürcie'nin teşekkül sürecinin ayrıntılarını mezhepler tarihi ve kelim kitaplarına bırakarak Mürcie'nin ortaya çıkması 60-75/679-694 tarihleri ara-

³ Ebu Muhammed el- Hasan b. Ali b. Halef el-Berbehârî, *Şerhu's-Sünne*, (by ts.), 37; Muhammed b. Abdillâh İbn Ebî Zemeneyn, *Usûlu's-Sünne*, Thk. Abdullah b. Muhammed b. Hüseyin el-Buhârî, (Medine: Mektebetu'l-Ğurebâ, 1415), 295.

⁴ İlk Mürcie (el-Mürçietü'l-Ülâ); *“Hz. Ali ve Osman'ın durumlarını tehir eden ve onların imanlı oldukları ve küfre girdikleri konusunda fikir beyan etmeyen kimselerdir.”* (Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Ebû Mansûr Mâturîdî, *Kitâbu't-Tevhîd*, Thk. Fethullah Huleyf, (İskenderiyye: Dâru'l Câmîatu'l Mısıriyye, ts.) 381; Sefer b. Abdurrahman el-Havâli, *Zâbiretu'l-İrcâ fi'l-Fikri'l-İslami*, (Riyad: Dâru'l Kelime, 1420/1999), 215. Diğer bir tanımda *“Mürchie; “Küfürle birlikte taat fayda vermediği gibi, imanla birlikte günahın da zarar vermeyeceği fikrini iddia edenlerdir.”* (Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said İbn-i Hazm el Endelûsî el-Kurtubî ez-Zâhirî, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Mektebetu'l Hâncî, Kahire: ts., 4:154; Şehristânî, el-Milel, I: 139.). Başka bir tanımda ise *“Büyük günah işleyenlerle ilgili kararı, dilediği şekilde hükmetmesi için, Allah'a bırakmak, onların cennetlik veya cehennemlik olduğuna hükmetmemektir. Çünkü Allah buyuruyor ki, Allah kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar, Allah'a ortak koşan da gerçekten büyük günah işlemiştir.”* tanımlanmıştır. (Ebû Mansûr Mâturîdî, *Tevîlâtü'l-Kur'an*, Thk. Mecdî Baslûm, (Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/ 2005), 3: 202.)

⁵ Ebû Bekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdillâh el-Âcurrî el-Bağdâdî, *eş-Seria*, Thk. Abdullah b. Ömer b. Süleyman ed-Demîcî, (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1420/1999), 5: 2551; Ebû Abdîrrahmân Abdullah b. Ahmed b. Muhammed b. Hanbel eş-Şeybânî, *es-Sünne*, (Dâru İbn-i Kayyim, 1406/1986), 1: 347; Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hârun b. Yezîd el-Hallâl, *es-Sünne*, Thk. Atiyye Zührânî, (Riyâd: Dâru'r-Râye, 1410/1988), 3: 570.

⁶ İbn-i Hazm, *el-Fasl*, 4: 154-155. Bu görüş Kerrâmîyye'ye aittir.

⁷ İbn-i Hazm, *el-Fasl*, 4: 155. Bu görüş Cehm b. Safvân'a aittir. Bu sebeple hadis taraftarları Cehmîyye mezhebine birçok reddiye yazmışlardır.

sında gerçekleşmiştir. Muâviye'nin iş başına gelmesinden sonra başlatmış olduğu Hz. Ali'yi lânetleyip Hz. Osman'ı övme kampanyası Haşimî olsun veya olmasın pek çok kimsenin buna tepki göstermesi sonucunu doğurmuştur. Hz. Ali ve Osman hakkında İrcâ fikrini benimseme fikrine hicri ilk asrın yarısından sonra, Hz. Ali'yi veya Hz. Osman'ı sevmek (*tevellî*) ve onlara düşman olmak (*teberri*) kavramları sokulmuştur. Böylece Hz. Ali ve Osman'ın durumlarını tehir etme (*İrca*) siyâsî bir tercih olarak görülmeğe başlanmıştır. Bu tarzdaki irca fikrinin genişletilerek bütün büyük günah işleyenler için de uygulamaya konulması şeklindeki ilk ircâ fikri kurumsal bir hal almaya başlamış ve kitlelere mal olmaya başlamıştır.⁸ Emevîler devrinde Ömer b. Abdülaziz tarafından destek gördüğü iddia edilen Mürcie⁹ Abbasiler devrinde Haricî ve Şii gailisine karşı iktidar tarafından desteklenmiştir.

Halife Me'mûn zamanında yaşanan Halku'l-kur'ân mevzusuna destek vermelerinden dolayı bazı mürciiler *mu'tezile* diye de anılmışlardır.¹⁰ Kader ideolojisi karşısında bazı Mürciiler kaderci bir tavır sergilerlerken, bazıları cebirci bir duruş takınmışlardır. Kur'ân'ın yaratılmışlığı konusunda ise bazı Mürciiler Kur'ân'ın mahlûk olduğu tezini savunurlarken bazıları da iktidarın bu ideolojisine karşı bir tutum sergilemişlerdir. Bu sebeple Mürciiler bazen cebrî olmakla bazen de mutezili ya da cehmî olmakla itham edilmişlerdir.¹¹ Hicri III. asırda yazılan eserlere bakıldığında mürcie ile mutezile mezhebi müntesipleri hemen hemen aynı kefeye konulmuş ve Ehl-i hadis tarafından Ebu Hanîfe ve taraftarları mürcii kabul edilmiştir.¹² Ancak Ebu Hanife'nin ircası ile mezhepleşen ircanın birbirinden farklı boyutlarda olduğunu hatırdan çıkarmamak gerekir.

⁸ Sönmez Kutlu, "Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, Ankara (2002): 178.

⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Sa'd b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Tabâkâtü'l-Kübrâ*, (Beyrût: Dâru Sadr,1968), 6: 313.

¹⁰ Kutlu, "*Mürcie Mezhebi*", 185.

¹¹ Abdulkâhir b. Tahir el-Bağdâdî, *el-Fark Beyne'l-Fırak*, (Beyrût: Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, 1977): 92.

¹² Ahmed b. Hanbel, *er-Red ale'l-Cehmiyye ve'z-Zenâdika*, thk. Sabri b. Sellâme Şahin , (Dâru's-Sebât, ts.); Ebu Saïd Osman b. Saïd ed-Dârimî es-Sicistânî, *Nakdu'l-İmam Ebi Saïd Osman b. Saïd ale'l-Merisiyyi'l-Cehmiyyi'l-Anid fi Mâ İfterâ Ale'llabi Azze ve Celle mine't-Tevid*, thk. Reşid b. Hasen el-Elmaî , (Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, 1418/1998); Abdullah b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne*, thk. Muhammed b. Saïd b. Salim el-Kahtânî , (Dammâm: Dâru'l-İbni'l-Kayyim, 1406/1986).

Ashâb-ı hadîs'e gelince; bu mezhebin ilk izlerine Hz. Peygamber (a.s.) zamanında rastlamak mümkündür. Hadis taraftarları kavramının İslamı, Kur'ân ve sünnetle ayrıca sahâbî ve tabiûn sözleriyle anlaşılması gerektiği düşüncesine sahip olan grubun müşterek adı olarak kullanıldığını görmekteyiz. Ebû Saîd el-Hudrî'den nakledilen bir rivâyette gençleri gördüğünde Resûlullah'ın (a.s.) gençlere hadis ilminin öğretilmesi tavsiyesinde bulunduğunu ifade etmiş, ardından şöyle buyurmuştur: *"Siz bizim halefimiz ve bizden sonraki Ehl-i hadîssiniz"*¹³ Bu rivâyette yer alan "ehl-i hadis" tabiri, bu tabirin sahâbîler zamanında kullanıldığını göstermektedir. Bu terim zamanla değişik anlamlarda kullanılmış ve bu gruba müntesip olanlar değişik adlar altında tesmiye edilmişlerdir.¹⁴

Hicrî I. asrın sonlarına doğru İslam âleminde mezhepler teşekkül edince Ehl-i bidat sayılan Haricilik, Mürçie, Şia, Mutezile fırkalarına karşı bir tepki oluşmaya başlamıştır. İşte bu tepki veren kimselerin oluşturduğu grup hadîs taraftarlarının teşekkülünde önemli bir rol üstlenmiştir. Hicrî II. asrın ortalarında ise sünnete re'y karşıtı bir anlam verilmesiyle birlikte rey'ini kullanan diğer gruplara karşı olan, ana düşüncesi hadisleri mümkün olduğu kadar yoruma tâbî tutmadan ve kıyasa başvurmadan uygulamak, akli ilimlerden ziyade naklî ilimlerle ilgilenmek olan gruba verilen isim olmuştur. Bu grup Hicrî II. asırda Hicaz veya Medine ekolü olarak tanımlanmış olup başlarda fikhî bir ekol olarak ortaya çıkmıştır. II. yüzyıldan itibaren daha çok Ehl-i hadîs olarak anılmışlardır.¹⁵

Hicrî III. asra gelindiğinde ise özellikle Mihne süreci ve buna bağlı olarak Mu'tezile/Cehmî Mürçie ve Ehl-i hadîs arasında yaşanan itikâdî polemikler Ehl-i hadîs'in sadece fikhî bir ekol olmadığını aynı zamanda itikâdî bir ekol olduğunu göstermiştir. Bu dönemde Ashâb-ı hadîs/Ehl-i hadîs diye tesmiye edilen bir grup vardır. Nitekim İbn Sa'd (ö. 230/845) *"Tabakât"* adlı eserinde tâbiûn devrinden itibaren İslam âlimlerini mürçî, kaderî, şîi vs. gibi vasıflarla zikrederek bunların dışında kalan kişilere *"Sâhibu's-Sünne, Ehlü's-Sünne, Ashâbu'l-Hadis"* gibi tabirler kullanmıştır.¹⁶ Yine bazı kimselerden

¹³ Hatîb el-Bağdâdî, *Şerefu Ashâbi'l-Hadis*, thk. Muhammed Said Hatiboğlu, (Ankara: Dâru İhyâi's-Sünneti'n-Nebeviyye, ts.), 22.

¹⁴ Uğur Erman, "Hicri III. Asır Muhaddislerinin İdeolojik Tavırlarının Hadis Rivayetlerine Yansımaları, (Doktora Tezi, *Dicle Üniversitesi*, 2017), 174.

¹⁵ Erman, "Hicri III. Asır Muhaddislerinin İdeolojik Tavırlarının Hadis Rivayetlerine Yansımaları", 175.

¹⁶ İbn Sa'd, et-Tabakât, 7: 341; 6:378, 385, 386 vd.; Kamil Çakın, "Ashâbu'l-Hadis Perspektifin-

Ashâb-ı hadis olmadığı için hadis alınmadığı ve ashâb-ı hadis'in şartlarına uymayan hadislerin alınmadığı¹⁷ şeklindeki rivâyetler bu dönemde Ashâb-ı hadis adı altında teşekkül etmiş bir mezhep olduğunu, bu mezhebin sadece ameli/fikhî konularda değil aynı zamanda itikâdî konularda da bir duruşu olan bir mezhep olduğunu göstermektedir.¹⁸

Ehl-i Hadîs ve Mürcie İslam düşünce tarihinin iki önemli ekolü olup bu mezhepler arasında her dönemde tartışmalar yaşanmış ve bu tartışmalar gündemde yer alan konulara göre farklılık arz etmiş, bu tartışmalar hicri III. asırda zirveye ulaşmıştır. Mezkûr iki ekol arasında yaşanan ihtilaf ve cedeller doğal olarak dönemin literatürüne, sosyal-beşeri ilişkilerine yansımıştır.

1. Yaşanan Polemiklerin Dönemin Te'lifâtına Yansıması

Hicri III. asırda yaşanan polemiklerin te'lifâta yansımasını sadece eser isimlerine bakarak görmek mümkündür. Zira bu dönemde daha çok iman, kader, Kur'ân'ın yaratılmışlığı, haberî sıfatlar gibi konularda yoğun olarak tartışmalar yaşanmıştır. Bu sebeple eserler polemik mevzuu olan konuların isimlerini almıştır. Nitekim Ubeydullah Kasım b. Sellâm (ö. 224/838) çağın en çok tartışılan konusu olan İman mevzusunu sistematik bir şekilde ele aldığı "*el-İmân*" adlı eserini kaleme almıştır. Ebu'l-Hasen Abdulaziz b. Yahya b. Müslim el-Kinânî (ö. 240/854) "*el-Hayde ve'l-İ'tizâr fi'r-Red ala Men Kâle bi halki'l- Kur'ân*" adlı eserinde Halku'l-kur'ân/Kur'an'ın Yaratılmışlığı' ideolojisini kabul edenleri eleştirmiştir.¹⁹ Ahmed b. Hanbel *Usûlûs-Sünne* adlı eserinde Ehl-i hadîs'in itikâdî görüşlerini vermiş,²⁰ *er-Redd ale'l Cehmiyye ve'z-Zenâdika* adlı eserinde ise Cehmiyye ve Zenâdika'nın iddialarını ele almış ve bu iddiaları çürütmeye çalışmıştır.²¹ *el-Akide* adlı eserinde

den Ehl-i Sünnet" *Dini Araştırmalar*, 8/24, (2006) 13-25; Sâhibu's-sünne'den kastın ise Ehl-i hadis olduğu için bkz. Hayri Kırbaoğlu, "Ehlü's-Sünne" Kavramı Üzerine Yeni Bazı Mülahazalar", *İslâmî Araştırmalar*, 1/1, (1986), 71-74.

¹⁷ İbn Sa'd, et-Tabakât, VII:355.

¹⁸ Erman, "Hicri III. Asır Mubaddislerinin İdeolojik Tavrılarının Hadis Rivayetlerine Yansıması", 175.

¹⁹ Ebu'l Hasen Abdulaziz b. Yahyâ b. Müslim b. Meymûn el-Kinânî el-Mekki, *el-Hayde ve'l-İ'tizâr fi'r-Red ala Men Kâle bi Halki'l-Kur'ân*, thk. Ali b. Muhammed b. Nasır, (Medine: Mektebetu'l-ulum ve'l Hikem, 1423/2002).

²⁰ Ebu Abdillâh Ahmed b. Muhammed b. Hanbel b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *Usûlûs-Sünne*, (Riyâd: Dâru'l Menâr, 1411).

²¹ Ahmed b. Hanbel, *er-Redd ale'l-Cehmiyye ve'z-Zenâdika*, thk. Sabri b. Sellâme Şahin, (Dâru's-Sebât, ts.)

de ise haberî sıfatları ele almış ve bu sıfatların nasıl anlaşılması gerektiğini açıklamıştır.²² Keza İsmail b. Yahyâ el-Müzenî (ö. 264/877) *Şerhu's- Sünne* adlı eserinde haberî sıfatları ele almış, Ehl-i hadîs'in iman, kaza, kader, Kur'ân, rü'yetullâh gibi düşüncelerini kitaplaştırmıştır.²³ Yine Osman b. Said ed-Dârimî (ö.280/893) çağın meşhur cehmî/mürçiisi sayılan Bısr b. Gıyâs el-Merîsî (ö. 218/833) ve onun batıl iddialarını ve bu iddialarına cevap verdiği *Nakdu'l İmam Ebi Said Osman b. Said ale'l Merisiyyi'l Cehmiyyi'l-Anid fi Mâ İfterâ ale'llahi Azze ve Celle mine't-Tevhid* adlı eserini kaleme almıştır.²⁴ Keza hicrî III. asır âlimlerinden sayılan Ebu Abdillah Muhammed b. Vaddâh b. Bezi' el-Mervânî el-Kurtubî (ö.286/899) *el-Bida' ve'n-Nehyu anhá* adlı eserinde bidatin tarifini yaparak Ehl-i bid'at'ten süratle kaçınılması gerektiğini, rivayet olunan âsâra uyulmasının lüzumunu, bidat ehlinin tövbesinin de makbul olmadığını ispat etmeye çalışmıştır.²⁵

Hicri III. asırda kaleme alınan eserlere bakıldığında Ehl-i Hadîs'in Mürcie'nin iman görüşüne karşı "*Kitâbu'l-İmân*" adı altında eserler telif ettikleri göze çarpmaktadır. Bununla birlikte dönem içi telif edilen hadis eserleri içerisinde, özellikle hicri III. asrın en önemli mahsulü olan Kütüb-i Sitte'de de bu konunun işlendiği "*Kitâbu'l-İmân*" adı altında baplar ihdas edilmiş, Mürcie'nin iman nazariyesi çürütölmeye çalışılmıştır. Bunu yaparken özellikle hadis ehlinin imân nazariyesi gündemde tutulmuş, bu düşüncüyü destekleyen rivâyetler bir araya getirilmiştir. *Kitâbu'l-İmân* başlığı altında açılan alt başlıklarda da bu durumu görmek mümkündür. Mesela Buhârî (ö. 256/870) âyet, hadis, sahabe ve tâbiün sözleriyle Ehl-i hadîs'in imân nazariyesini savunmuş ve bazen de kendi görüşüne yer vermiştir.²⁶ Tirmizî²⁷ (ö. 279/892) ve Nesâî²⁸ (ö. 303/915) de aynı metodu takip etmiş,

²² Ebu Abdillah Ahmed b. Hanbel, *el-Akide*, thk. Abdulaziz İzzeddin, (Dimeşk: Dâru Kuteybe, 1408).

²³ İsmail b. Yahya İsmail Ebu İbrahim el-Müzenî, *Şerhu's-Sünne*, thk. Cemal Azûn , (Riyâd: Mektebetu'l- Gürebâ, 1415/1995).

²⁴ Osman ed-Dârimî, *Nakdu'l-İmam*, thk. Reşid b. Hasan el-Elmaî , (Mektebetu'r-Rüşd, 1418/1998).

²⁵ Ebu Abdillah Muhammed b. Vaddâh b. Vazi' el-Mervânî el-Kurtubî, *el-Bida' ve'n-Nehyu anha*, thk. Amr Abdulmu'nim Selim, (Kâhire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1416), 55, 74, 87, 95, 107.

²⁶ Ebü Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi el-Buhârî, *el-Câmiu'l-Müsnedi's-Sabibi'l-Muhtasar min Umûri Resûlillâh sallallahü aleyhi ve sellem ve Sünenihi ve Eyyâmih*, thk. Muhammed Zühayr b. Nâsir en-Nâsir, (Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 1422), 1:10-21.

²⁷ Ebü İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd) et-Tirmizî, *el-Câmiu'l-Kebir*, thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, (Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998), 4:299-324.

²⁸ Ebü Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali en-Nesâî, *el-Müctebâ mine's-Sünen*, thk. Abdulfet-

fakat Nesâî kendi görüşüne yer vermemiştir. İbn Mâce (ö. 273/887) ise *Mukaddime*'sinde “*Bâb fi'l-Îmân*” adı altında bir alt başlık açmış, çok fazla âyete yer vermeden konuyu hadis rivâyetleri, sahabe ve tâbiûn sözleriyle aktarmaya çalışmıştır.²⁹ Hicri III. asır müelliflerinden Ebû Ubeyd el-Kâsım b. Sellâm (ö. 224/838) ise “*el-Îmân*” adlı eserini daha iyi sistematize etmiş, yaşadığı dönem içerisinde imân ile ilgili ihtilafları aktarıp tartışmıştır.³⁰ Ahmed b. Hanbel'in (ö.241/855) “*el-Akide*” adlı eserine bakıldığında da “*الإيمان قول وعمل/Îman söz ve ameldir.*”³¹ şeklinde bir bab başlığı açtığı ve bu başlık altında mürciî iddialara cevap verdiği anlaşılmaktadır.

Bu dönemde yaşayan muhaddislerin te'lif ettiği eserlere bakıldığında Ashâb-ı hadis'in imân anlayışını yansıtan bab başlıkları yanında “*Îmânın Amelsiz Söz Olduğunu Söyleyenlerin Eleştirisi ve Onlarla Aynı Mecliste Bulunulmaması*”, “*Îmânı Kalbin Marifeti Diye Tanımlayanların Eleştirisi*” şeklinde başlıklara da rastlamak mümkündür. Bu başlıklar bizi Ehl-i Hadis'in Îmân nazariyelerinin Mürciî imân ideolojisini yıkmak ve bu görüşleri eleştirmek üzere kurulu olduğu sonucuna götürmektedir. Ancak hadis taraftarlarının eleştirdiği imân ideolojisi imânı sadece söz ve marifet sayan Cehm b. Safvân (ö. 128/745) taraftarları ile imânı sadece ikrâr olarak tanımlayan Muhammed b. Kerrâm (ö. 255/868) taraftarlarının imân ideolojisi olduğu da hatırdan çıkarılmamalıdır.³²

Muhalik tarafların eleştirilerinin dozunun zaman zaman sınırı aştığı bu ortamda kaleme alınan eserler bu olumsuz durumdan payına düşeni almıştır. Diğer bir deyişle yazılan eserler toplum içinde yaşanan çalkantıları akseden birer aygıt haline gelmiştir. Nitekim Ehl-i Hadis tarafından kaleme alınan “*Kitâbu'l-Îmân*” ve “*Kitâbu's-Sünen*”ler incelendiğinde bu kitaplarda “*Mürcie'nin Arkasında Namaz*”, “*Cehmiyye'yi Red ve Onlarla Tartışmama*”³³, “*Mürcie ve Takip Ettiği Kötü Yol*”³⁴ adı altında bablar ihdas edildiği görü-

tah Ebû Ğudde, (Haleb: Mektebu'l-Matbûati'l-İslâmiyye, 1486/1998), 8:93-125.

²⁹ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, thk. Şuayb Arnavut, (Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009), 1:39-54.

³⁰ Ebû Ubeyd Kasım b. Sellâm el-Herevî el-Bağdâdî, *el-Îmân*, thk. Muhammed Nâsiruddîn el-Albânî, (Riyâd: Mektebetu'l-Maârif, 1421/2000).

³¹ Ebû Abdillâh Ahmed b. Hanbel, *el-Akide*, 117.

³² İbn Hazm *el-Fasl*, (Kâhire: Mektebetu Hâncî, ts.), 4:155.

³³ Hallâl, *es-Sünne*, 4:51, 53, 55, 83 vd.

³⁴ Ebubekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah el-Âcurrî, *eş-Şeria*, thk. Abdullah b. Ömer B. Süleyman (Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1420/1999), 2:676.

lecektir. Bu başlıklar altında mürcîî kişiler ve fikirler eleştirilmiş, mürcîî iddialara karşı deliller serd edilmiştir.

Buna mukabil Ashâb-ı hadîs tarafından mürcîî olarak kabul edilen müelliflerin eserlerine göz atıldığında bu eserlerde de Ashâb-ı hadîs'in iman anlayışına cevap niteliğinde başlıklar açıldığı görülecektir. Mesela Ebû Hanîfe'nin “*el-Fıkbu'l-Ekber*” ve “*el-Fıkbu'l-Ebsat*” adlı eserleri incelendiğinde “أفضل الفقه وتعریف الإیمان وأركانه / Fıkın en faziletlisi ve İmanın tanımı”³⁵, “الاستثناء / İmanından Şüphe Eden Kişi Hakkında”³⁶, “القول فيمن يشك في إيمانه / İmanda İstisna”³⁷, “تعريف الإیمان / İmanın Tarifi”³⁸ “علاقة الإسلام والإیمان / İman ve İslam İlişkisi”³⁹ şeklinde Ashâb-ı hadîs'in iman konusundaki iddialarına cevap teşkil edecek tarzda bab başlıklarına rastlamak mümkündür.

Gerek Ehl-i hadîs'in gerek Mürcîîlerin kaleme aldıkları eserlerine ve bu eserlere açtıkları bab başlıklarına ve bu başlıklar altında verdikleri hadisler incelendiğinde her bir rivayetin muhalif tarafın görüşlerinin çürütülmesine yönelik olduğu görülecektir.⁴⁰

Netice itibariyle makalemize konu olan hicri III. asırda yazılan eserler dönemin siyâsî, dinî, itikâdî oluşum, gelişim ve değişimlerden etkilenmiş ve kaleme alınan eserler bu anlamda yaşanan polemikleri yansıtan birer araç haline gelmiştir.

2. Yaşanan Polemiklerin Cerh/Ta'dil İlmine Ve Sosyal/Beşeri İlişkilere Yansıması

Mürjî mezhebi Ashâb-ı hadîs tarafından *Ehl-i bid'at* kategorisine konulmuştur. *İrcâ* ve *mürjîî* kavramları imân ideolojisi ve tanımı etrafında ele alınmış ve değerlendirmeler bu çerçevede yapılmıştır. Durum böyle olunca mürcîî oldukları iddia edilen râviler hakkında amansız bir cerh faaliyeti başlatılmıştır. Ehl-i Hadis, mürcîî râvileri “*Mürjîî, Dâi'l-Mürjîe/Mürjîî propagan-*

³⁵ Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *el-Fıkbu'l-Ebsat*, (İmârât'ul-Arabiyye: Mektebetu'l-Furkân, 1419/1999), 82.

³⁶ Ebû Hanîfe, *el-Fıkbu'l-Ebsat*, 115.

³⁷ Ebû Hanîfe, *el-Fıkbu'l-Ebsat*, 115.

³⁸ Ebû Hanîfe Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *el-Fıkbu'l-Ekber*, (İmârât'ul-Arabiyye: Mektebetu'l-Furkân, 1419/1999), 55.

³⁹ Ebû Hanîfe, *el-Fıkbu'l-Ekber*, sv.

⁴⁰ Bu konuda Ehl-i hadîsin vermiş olduğu te'lifât için bkz. M. Hayri Kırbaoğlu, “Ashâbu'l-Hadîs'in Akâid Edebiyatı”, *İslami Araştırmalar*, 1/5, (1986), 79-90.

dist, *Mürciyyun habîs/Pis Mürcii*” gibi ifadelerle yererken, Mürcie de hadis taraftarlarını “*Şükkâk*, *Nuksâniyye*, *Nâbite*, *Muhâlîfe*, *Haşviyye*” gibi kavramlarla eleştirmiş ve cerh etmişlerdir.⁴¹ Bununla beraber Ehl-i hadis Cehmiyye’nin alametinin Ehl-i sünnet’i *Müşebbihe* olarak, Mürcie’nin alametinin ise Ehl-i sünnet’i *Nuksâniyye/Îmâni eksik olanlar* diye nitelendirmesi olduğunu iddia etmişlerdir.⁴² Mürcî münekkitler de Ehl-i hadis râvilerini imânda istisna fikrini kabul ettikleri için “*Şükkâk*”, Îmânda artma ve eksilmeyi kabul ettikleri için “*Nuksâniyye*”, kendi mezheplerine muhalif olmaları sebebiyle “*Muhâlîfe*”, kendilerinde herhangi bir hayır görülmediği için “*Haşviyye*”, zararlı bir ot bitiren tohum anlamında “*Nâbite*” diye isimlendirmişlerdir.⁴³

Ehl-i hadîs ise îmânı söz, ikrâr, tasdik, şerâi’ diye tarif edenleri, îmânda istisnayı kabul etmeyenleri, îmânını Cebrâil ve meleklerle aynı seviyede tutanları *Mürcii* diye tanımlamıştır.⁴⁴ Bu ideolojiye sahip Mürcî râvilerin rivâyet ettiği hadisler bu fikirleri münasebetiyle alınmamış, Ehl-i bid’at kapsamı dâhilinde değerlendirilerek birçok alanında bilgin ulema güvenilir râviler listesinden çıkarılmıştır. Esasen Ehl-i hadîs’in Mürcie hakkında bu olumsuz kanaati hicri I. asırdan beri vardı. Ancak taraflar arasındaki eleştiri dozu gittikçe artmış, incelediğimiz dönemde ise tartışmalar tamamen sistematik bir hale gelmiştir. Bu meyanda hicri I. asırdan başlayarak hicri III. asra kadar hadis taraftarlarının Mürcie hakkındaki genel kanaatlerini rivâyetler ışığında serd etmek istiyoruz.

Rivâyete göre Zerr b. Abdullah el-Murhibî (ö. 99/717) ircâ görüşünü ilk savunulardanır. Said b. Cübeyr selamını almadı diye Ebû'l-Buhterî'ye şikâyete gitmiş, Ebû'l-Buhterî ise el-Murhibî'nin bu tavrını Saîd b. Cübeyr'e aktarınca Saîd b. Cübeyr “*Şu adam her gün bir din değiştiriyor, onunla asla konuşmam.*” diye cevap vermiştir.⁴⁵ Keza Said b. Cübeyr Mürcie'yi Sabîilere benzetmiştir.⁴⁶ Yahya b. Kesîr (ö. 129/747) ve Katâde (ö. 117/735) ümme-

41 Ebû'l Kâsım (Ebû'l-Hüseyn) Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr el-Lâlekâi et-Taberî er-Râzî, *Şerhu Usûli'l-İtikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa*, thk. Ahmed b. Sad b. Hamdan el-Ğâmîdi, (Riyâd: Dâru't-Taybe, 1423/2003), 3:588.

42 el-Lâlekâi, *Şerhu Usûli'l-İtikâd*, 3:588.

43 Muhammed b. Salih b. Muhammed el-Useymin, *Fethu Rabbi'l-Beriyeye bi Telhisi'l-Hameviyye*, (Riyâd: Dâru'l-Vatan, ts.), 114.

44 İbn Ebi Ya'lâ, *Tabâkâtul Hanâbile*, thk. Muhammed Hamid Fakâ, (Beyrût: Dâru'l-Ma'riفة, ts.), 1: 26.

45 Lâlekâi, *Şerhu Usûli'l-İtikâd*, 5:1062.

46 Lâlekâi, *Şerhu Usûli'l-İtikâd*, 5:1063.

tin üzerindeki en korkunç bid'atin Mürcii bid'ati olduğunu söylemişlerdir.⁴⁷ İbrahim en-Nehâî (ö. 96/714) Mürcie fitnesinin bu ümmete karşı Ezârika fitnesinden daha korkunç olduğunu⁴⁸, bu fitnenin şeffaf elbiseden daha ince bir din bıraktığını⁴⁹ sapık ve fâsık mümin diye bir ayrıma gittiği için Mürcie'den daha ahmak gruba rastlamadığını⁵⁰, Ebû Hanîfe'nin hocası Hammâd b. Süleyman ile ilgili "*İrcâ fikrini savunan şu mel'ûnu yanına çağırmanın.*"⁵¹ dediği rivâyet edilmiştir.

Hicri II. asra gelindiğinde eleştiri tabirleri daha sert olmaya başlamıştır. Nitekim Mücahit b. Cebr (ö. 104/722) "*Onlar önce Mürcii görünür, sonra Kaderî olur, en sonunda da Mecûsî olurlar.*"⁵² dediği nakledilmiştir. İbn-i Ömer'in mevlâsı Nâfi'(ö. 114/732) ise Mürcie'nin namazın farz olduğunu kabul edip namaz kılmadıklarını, içkinin haram olduğunu söyleyip içki içtiklerini, annelerle evlenmeyi haram görüp anneleriyle evlendiklerini duyunca bu grubun küfrüne hükmettiği rivâyet olunmuştur.⁵³ Mürcie'nin Yahudilere benzediği de iddialar arasındadır.⁵⁴ Ebû Eyyûb es-Sahtiyânî (ö. 131/479) Ebû Hanîfe'yi Mescid-i Harâm'da görünce etrafındaki dostlarına "*Hemen uzaklaşın. hastalığını(uyuz) bize bulaştırmasın.*"⁵⁵ dediği, mürcüilerin Allah'ın (c.c.) düşmanı oldukları⁵⁶, Ebû Hanîfe ve arkadaşlarının imânla ilgili polemige girmeleri sebebiyle insanların en kötüsü olarak vasıflandırıldıklarını⁵⁷ ve sapık mürcii olarak çağrıldıklarını⁵⁸ söylediği rivâyet edilmiştir.

Rivayete göre Süfyân es-Sevrî (ö. 161/778) Mescid-i Harâm'da Ebû Hanîfe'ye rastladığında ona sırtını dönmüştür.⁵⁹ Süfyân'ın Ebû Hanîfe'nin

47 Lâlekâî, *Şerhu Usûli'l-İ'tikâd*, 5:1064.

48 Ahmed b. Muhammed b. Hanbel *es-Sünne*, I:313; Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed b. Batta el-Ukberî, *el-İbânetu'l Kübrâ*, thk. Rıza Muti Osman Eşyûbi-Yusuf Vâbil, (Riyâd: Dâru'r-Râye, 1415/1994), 2: 888.

49 el-Hallâl, *es-Sünne*, 4:138.

50 Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, 1:341.

51 Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, 1: 365.

52 Lâlekâî, *Şerhu Usûli'l-İ'tikâd*, 4: 714.

53 İbn Batta, *el-İbâne*, 4:423; Lâlekâî, *Şerhu Usûli'l-İ'tikâd*, 5:1065.

54 Lâlekâî, *Şerhu Usûli'l-İ'tikâd*, 5:1065.

55 Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, 1:313.

56 Lâlekâî, *Şerhu Usûli'l-İ'tikâd*, 5:1064.

57 Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, 1:190.

58 Lâlekâî, *Şerhu Usûli'l-İ'tikâd*, 5:1024.

59 Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, 1: 199.

mürciî fikirlerinden dolayı sürülmesi taraftarı olduğu⁶⁰, “*imân amelsiz söz-den ibarettir.*” diyen bir kimsenin arkasında namaz kılınmaması gerektiğini ifade ettiği⁶¹ de rivâyetler arasındadır. Şerik b. Abdillâh el-Kâdî (ö. 177/793) Mürciîlerin “*Kavmin en kötüsü/Abbesu’l-Kavm*” olduklarını, Allah’a (c.c) iftira attıklarını⁶², namazı imândan kabul etmeyen bu gürûhun şahitliğinin kabul olunmayacağını⁶³ söylemiştir. Mâlik b. Enes (ö.179/795) ise Mürciî ideolojisine sahip olan Ebû’l-Cevriyye isimli şahsa kız verilmesine hükmetmiştir.⁶⁴

Abdullah b. Mübârek (ö. 181/797)’e “*Deccal mı önce çıkacak yoksa Dâbbet’ul-arz mı?*” diye sorulunca o da falanca Cehmî’nin Buhâra’da Müslümanlara kâdî olarak atanmasının Dâbbe ve Deccâl’den daha tehlikeli olduğunu ifade etmiştir.⁶⁵ Fudayl b. İyâz’ın (ö. 187/803) Ahmed b. Hanbel’den nakledilen rivâyete göre “*İmân amelsiz ikrârdan ibarettir, İmân tektir, insanlar imânda eşit, amelde farklıdır. Kim bu sözleri söylerse âsâra muhalif davranmıştır. Kim insanlar imânda eşittir diyorsa farzların imândan olmadığını iddia etmiş olur. Kim bunu söylerse asılsız söz söylemiş olur korkarım ki bu kişi farzları bile bile inkâr eden biri haline döner.*”⁶⁶ sözlerini sarf etmiştir. Sarf edilen bu sözler aslında Ehl-i hadîs’in iman düşüncesinin özetidir.

Vekî’ b. Cerrâh (ö. 196/811) cehmî mürciîlerin yeni bir din ihdas ettiklerini, kâfir olduklarını, Bişr b. Merîsî’nin de kâfir olduğunu, zira onların imânı sadece marifetten ibaret gördüklerini ve bunun küfür olduğunu, Mürci’e’nin de imânın sadece sözden ibaret olarak gördüğünü ve bunun da bid’at olduğunu ifade ettiği rivâyet edilmiştir.⁶⁷

Hicri III. asra gelindiğinde artık Mürciî ulemâ hadisçiler tarafından çok daha sert bir dille eleştirilmeye başlanmıştır. Bu konudaki rivâyetler bize bunu ihsas ettirmektedir. Nitekim rivâyete göre Süfyân b. Uyeyne (ö.

⁶⁰ Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, 1:222.

⁶¹ Lâlekâî, *Şerhu Usûli’l-İ’tikâd*, 5:1066.

⁶² Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, I:312; Lâlekâî, *Şerhu Usûli’l-İ’tikâd*, V:1024; İbn Batta, *el-İbâne*, IV:886.

⁶³ Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, 1:334; Hallâl, *es-Sünne*, IV:41.

⁶⁴ Lâlekâî, *Şerhu Usûli’l-İ’tikâd*, 5:1024.

⁶⁵ Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, 1: 214.

⁶⁶ Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, 1:374.

⁶⁷ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail b. İbrahim el-Muğîre el-Buhârî, *Halku Ef’âli’l-İbâd*, thk. Abdurrahman Umeyre, (Riyâd: Dâru’l-Ma’rife, ts.), 33.

198/814) imânı eylemsiz/amelsiz söz diye tarif edenlerle oturulmaması, beraber yenilip içilmemesi, onlarla namaz kılınmaması gerektiğini⁶⁸ söylemiştir. Yezîd b. Hârûn (ö. 206/822) ise ircâ propagandası yapan kişinin arkasında kılınan namazın iade edilmesi gerektiğini⁶⁹, mürciîlerin pislik/habîs olduklarını ve arkalarında namaz kılınamayacağını⁷⁰ iddia ettiği rivâyet olunmuştur.

Taraflar arası kin ve garez o dereceye varmıştır ki muhalif tarafın ölümüne bile sevinilmiştir. Nitekim Abdürrezzâk b. Hemmâm es-San'ânî (ö. 211/826-27) Mürcie'nin önderlerinden Abdülmecid b. Abdilaziz b. Ebî Revvâd (ö. 206/821) ölünce "*Ümmet-i Muhammedi Abdülmecid'ten kurtaran Allah'a hamdolsun.*" diye dua etmiştir.⁷¹ Oysa Abdülmecid b. Ebî Revvâd hakkında cerh ve tadil kitaplarında çelişik bilgiler vardır. Mesela Ahmed b. Hanbel ircâ konusunda aşırı biri olduğunu ve Ehl-i hadîs'e "*Şükkâk*" dediğini, Ebû Dâvûd ise onun ircâ fikrinin lideri olduğunu ilan ederken Yahyâ b. Maîn ise sadûk/doğruca biri olduğunu iddia etmiştir.⁷²

Abdullah b. Yezîd el-Mukrî'ye (ö. 213/828) Buhara'da Ahmed b. Hafs adında bir zatın "*İmân sözden ibarettir.*" dediği haber verince bu kişinin mürciî olduğunu ifade etmiş, soruyu soran "*Ben de aynı fikirdeyim.*" deyince kafasını kafasına tokuşturarak "*Sen de mürciîsin ey Horasanlı!*" diye cevap vermiştir.⁷³

Abdullah b. ez-Zübeyr el-Humeydî'ye (ö. 219/834) bazı insanların oruç, hac, zekât, namaz gibi ibadetleri ikrâr ettiklerini ancak bu taatleri yapmalarına rağmen kendilerini mü'mîn kategorisinde değerlendirdikleri söylenince "*Hâlbuki onlara, ancak dini Allah'a has kılarak, hakka yönelen kimseler olarak O'na kulluk etmeleri, namazı kılmaları ve zekâtı vermeleri emredilmiştir. İşte bu dosdoğru dindir.*"⁷⁴ âyetini okuyarak yaptıkları eylemin apaçık

⁶⁸ Muhammed b. Cerîr et-Taberî, *Tebzîbu'l-Âsâr ve Tafsilu's-Sâbit an Resûlillahi mine'l-Abbâr*, thk. Mahmûd Muhammed Şakîr, (Kahire: Matbaatu'l-Medenî, ts.), 2: 181.

⁶⁹ Lâlekâî, Şerhu *Usûli'l-F'rikâd*, 5:1067.

⁷⁰ Abdullah b. Ahmed, *es-Sünne*, 1:123.

⁷¹ Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dimeşkî, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, (Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1405/1985), 9: 435.

⁷² Zehebî, *Siyer*, 9: 434-435.

⁷³ Zehebî, *Siyer*, 8:36.

⁷⁴ Beyyine, 98/5.

bir küfür olduğunu söylemiştir.⁷⁵ Yine rivâyete göre İshak b. Râhaveyh'e (ö.238/852) biri "*Ben gerçekten Mü'minim.*" deyince o da cevaben "*Sen gerçekten kâfirsin.*" demiştir.⁷⁶ Ahmed b. Hanbel'den de propagandacı/dâî olan⁷⁷ ve münazaraya giren mürciînin arkasında namaz kılınamayacağı⁷⁸, böyle biriyle konuşulmaması gerektiği⁷⁹ rivâyet edilmiştir.

Mürcie ve hadis ekolü polemikleri beşeri ilişkilere bu şekilde yansımış, aynı zamanda ulema arasında amansız mücadeleler yaşanmıştır. Mesela Hanefiler arasında fıkıh ve itikat sahasında otorite kabul edilen Muti' el-Belhî (ö. 199/814) ile Ehl-i hadîs'ten sayılan Nadr b. Şumeyl (ö. 203/818) arasında amansız mücadeleler yaşanmıştır.⁸⁰

Kuteybe b. Saîd (ö. 240/854) ile Mürciî İbrahim b. Yûsuf (ö. 239/853) arasında yaşanan şu olay mezhepler arası yaşanan tartışmaların boyutlarının ne denli vahim bir duruma geldiğini göstermesi bakımından oldukça önem arz etmektedir. Rivâyete göre İbrâhim b. Yûsuf, İmam Mâlik'ten ders almak istemiş, ancak mürciî olması sebebiyle bu isteğine olumsuz cevap verilmiştir. İbrâhim b. Yûsuf, İmam Mâlik'in huzuruna getirilince Kuteybe b. Saîd onun mürciî olduğunu söyleyince İmam Mâlik onu huzurdan kovmuştur. Belh'te nüfûz sahibi olan İbrâhim b. Yûsuf Belh şehrine döner ve Kuteybe'yi bir daha Belh'e sokmaz. Bunun üzerine Kuteybe b. Said "*Kitâbu'l-Îmân*" adlı eserini mürciî görüşleri çürütmek için kaleme alır. Bu eser bölgede yaşayan Kütüb-ü Sitte müelliflerine tesir eder ve onlar da eserlerinde Mürcie'ye reddiye olacak hadis rivâyetlerini bir araya getirmeye başlarlar. Yaşanan bu polemikler esnasında Ömer b. Hârûn, Kuteybe'nin yanında yer almış ve Mürcie'yi kötüleştirmiştir.⁸¹ Bu sıralarda Ebû Yahya el-Belhî (ö. 230/844) de "*Kitâbu'l-Îmân*" adlı bir eser yazınca⁸² bu İshâk b. Râhaveyh ve Sadaka b.

⁷⁵ Lâlekâi, *Şerhu Usûli'l-İ'tikâd*, 5:1065.

⁷⁶ Hallâl, *es-Sünne*, 3:569.

⁷⁷ Hallâl, *es-Sünne*, 4:51.

⁷⁸ Hallâl, *es-Sünne*, 2: 483.

⁷⁹ Hallâl, *es-Sünne*, 4: 54.

⁸⁰ Bu tartışmalar için bkz. Ebû Hatim Muhammed b. Hibbân ed-Dârimî, *el-Mecrûbin mine'l Mubaddisîn ve'd Duafâ ve'l Metrûkin*, thk. Muhammed İbrahim Zâyid, (Haleb Dâru'l-Vâ'y, 1396), 1: 250. Ayrıca bkz. 2: 103.

⁸¹ Zehebî, *Siyer*, 9: 269.

⁸² Şemsuddin Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed Osman b. Kaymaz *ez-Zehebî, Tezkiretu'l-Huffâz*, (Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998), 2: 78.

Fadl üzerine tesir etmiş ve bu da Ehl-i Hadis'in mürcî düşmanlığını daha da arttırmıştır. Nitekim Ehl-i hadîs bundan sonra sadece kendi düşüncelerinden olan kişilerin hadis rivâyetlerini kabul eder olmuştur. İrcâ fikrine sahip olanlardan hadis alınmaması uyarısında bulunulmuştur. Mesela kitaplarda Muhammed b. Kasım et-Tâyikânî'den zikredilmeyecek şeyler rivâyet etmesi ve Irak ehlinden olması sebebiyle ondan hadis alınmaması uyarısında bulunulmuştur.⁸³ Yine Ebû Zur'a (ö. 264/877) önceleri re'y taraftarı iken Abdullah b. Zübeyr el-Humeydî'nin (ö. 219/834) Ebû Hanîfe'ye yazdığı reddiye vasıtasıyla Ashâb-ı hadis safına geçmiştir. Buna karşın Ebû Hanîfe taraftarı/Mürcî sayılan Mukâtil b. er-Râzî (ö. 248/832) Re'y şehrinde taraftarlarını artırma çabası içerisine girmiş, bu eyleme Ebû Zur'a engel olmaya çalışınca tartışmalar daha da alevlenmiştir. Öte yandan Yahya b. Muhammed el-Basrî, Re'y şehrine geldiğinde Ehl-i hadis tarafından çok sevilmekte ise de Muhammed b. Mukâtil'in derslerine iştirak edince Yahya b. Muhammed el-Basrî ile olan ilişkiler yasaklanmış ve onunla beşeri ilişkiler kesilmiş ve ondan hadis dinleme yasaklanmıştır.⁸⁴

Yine Mürcî olan Muhammed b. Ebân er-Râzî (ö. 244/858) Re'y şehrine gelince ircâ akidesini savunan hadis rivâyetlerini bir araya getiren kitap telif eder. Bunun üzerine pek çok kimse derslerini takip etmeye başlayınca bu faaliyeti Ebû Hâtım ve Ebû Zur'a tarafından yasaklanır.⁸⁵

Nisâbü'r'da mürcî fikirleri yayan Muhammed b. Kerrâm (ö. 255/868) imânın artıp eksilmeyeceğini ifade eden hadis rivâyetleri ile alakalı Buhârî'ye bir mektup yazar. Bu mektup üzerine Buhârî bu hadisleri rivâyet edenlerin şiddetli bir şekilde dövülmesi ve hapsedilmesini ister.⁸⁶ Ahmed b. Hanbel de Şebâbe b. Sevvâr'ın (ö. 206/821) imânı söz ve amel olarak tanımladığını sanarak önce ondan gelen hadis rivâyetlerini kabul eder, fakat sonradan onun ameli dilin ikrârı ile sınırladığını öğrenince ondan hadis yazmaktan vazgeçer.⁸⁷

⁸³ İbn-i Hıbbân, *el-Mecrûbin*, 2:311.

⁸⁴ Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs İbn Ebî Hâtım er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dil*, (Beyrût: Dâru'l-İhyâit-Turâsî'l-Arabî, 1271/1952), 1: 347-348.

⁸⁵ Ebü'l-Fazl Şihâbüddin Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, (Beyrût :Müessesetu'l-Âlemî, 1390/1971), 6: 491.

⁸⁶ Abdullhayy b. Ahmed İbnu'l-İmâd el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zehab fî Abbâri Men Zehab*, thk. Mahmud Arnâvût, (Beyrût: Dâru İbn-i Kesîr, 1406/1986), 3: 247-248.

⁸⁷ Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ el-Ukaylî, *ed-Duâfü'l-Kebîr*, thk. Abdulmu'ti Emin

Sâlih b. Muhammed et-Tirmizî de (ö. 239/853) cerh ve tadil kitaplarında mürcî, cehmî, içki satan, içmeyi helal gören, deccâl olarak tanımlanmıştır. Bu sebeple ondan hadis rivâyet edilmemiştir. Bunun sebebi kanaatimize göre bu zatın rivâyete göre kâdî iken imânın söz ve amel olarak tanımlayan Ehl-i hadîs'e çok sert davranması, onları imtihan ederek boyunlarına ip bağlatıp insanlar arasında dolaştırılmalarını istemesidir.⁸⁸ Humeydi'nin de bu kişinin ölmesi için sabah ve ikindi namazlarından sonra beddua ettiği nakledilmiştir.⁸⁹

Yine Buhârî Ebû Hanîfe'yi kastederek "Kâle Ba'du'n-nâs/Bazı insanlar dedi ki" tabirini kullanmış⁹⁰, Mürcie ile amansız tartışmalara girmiş, *Kitâbu'l-Îmân*'ını mürcülere karşı yazmıştır. Buhârî, hocası Muhammed b. Yusuf el-Firyâbî'den (ö. 212/827) ders alırken yanına bir grup insan gelmiş, bu cemaatin Mürcî oldukları söylenince onlardan tövbe etmelerini istemiştir.⁹¹ Aktardığımız bu rivâyetler dışında da daha birçok rivâyet mezkûr iki ekol arasındaki husumetin ne denli ileri gittiğini haber vermektedir.

Sonuç

Hz. Peygamber'in (a.s.) vefatını müteakip İslam âleminde yaşanan iç karışmalar, toplumsal olaylar ve bu olaylar neticesinde ortaya çıkan sonuçları din ile irtibatlandırma gayreti Müslümanlar arası kamplaşmalara sebep olmuştur. Bu kamplaşmalar zamanla kurumsallaşmış, politikaya alet edilmiş ve İslam düşünce tarihinin ideoloji okulları haline gelmiştir. Bu ideolojik kamplaşmaların tezahürü neticesinde Ehl-i hadîs karşısında birçok itikâdî/siyâsî/dînî mezhebin oluşumuna zemin hazırlamıştır. Her birey yaşadığı toplumda cereyan eden oluşumlardan bağımsız olamayacağı için mezkûr mezheplerin kendilerine ait muhaddisi, müfessiri, fakîhi, dılıci, şairleri olmuştur.

Hicri III. asırda kaleme alınan eserler dönemin kader, rü'yetullâh, haberî sıfatlar, iman gibi ilmî tartışmalarına konu olmuştur. Ehl-i Hadîs ile Mür-

Kal'acî, (Beyrût: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1404/1984), II, 195.

⁸⁸ İbn-i Hıbbân, *el-Mecrûbîn*, 1:370.

⁸⁹ İbn-i Hıbbân, *el-Mecrûbîn*, 1: 370.

⁹⁰ Hamit Sevgili, "Buhârî'nin Kale Ba'dun-Nâs İfadesi ile ilgili Tartışmalar ve Bu İfadenin Yer Aldığı Konular", *Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 3/1,(Haziran 2016): 31-64.

⁹¹ Zehebî, *Siyer*, 9:117.

cie mezhebi müntesipleri arasında amansız mücadele ve tartışmalar yaşanmıştır. Mezkûr mezhep müntesipleri muhaliflerinin iddialarını kaleme aldıkları eserlerle çürütmeye çalışmış ve kitaplarını bu tartışmalar çerçevesinde düzenlemişlerdir. Zira kaleme alınan eserlerde açılan bab başlıkları bu tartışmaların izini taşıdığını göstermektedir.

Hicri III. asırda yaşanan siyâsî/itikâdî/ictimâî olaylar şahsi kin ve nefret duygularının kabarmasına, ulema arasına ihtilaf ve düşmanlık girmesine sebep olmuştur. Ulema arasına giren, ihtilâf ve cedelleşmeler hadîs usûlü ilminin en önemli dalı olan cerh ve tadil ilmine etki etmiştir. Nitekim bu süreç rivayet edilen bazı hadislerin, isnatların ve râvîlerin zayıf addedilmesine sebep olmuştur. Nice âlimler, sika râvîler, fakihler, müfessirler hakikati söylemesine rağmen sırf bağlı olduğu itikâdî mezhebi sebebiyle cerh olunmuştur. Öte yandan hadisçilerin cerh ve ta'dil için koymuş oldukları prensipler zamanla istismar edilmiş, âdil kimseler bile zaman zaman bid'at ehli şemsiyesi altında değerlendirilip rivayetleri merdûd addedilmiştir.

Müslümanlar arası yaşanan ideolojik kamplaşmalar sosyal-beşerî ilişkiler üzerinde olumsuz etkiler bırakmıştır. Ulemâ arasında yaşanan problemler, şahsi kırganlıklar, kin ve nefret eğilimine dönüşmüş ve bazı râvîlerin halk nazarında itibarı törpülenmeye çalışılmıştır. Aynı fırka mensupları dahi kendi aralarında ihtilafa düşmüş, polemige girmiş ve birbirlerini değişik vasıflarla itham etmişlerdir. Kur'an mahlûktur sözünü hangi psikolojik sâikle söylediği bilinmeyen nice kişilerin şahitlikleri kabul edilmemiş, hadîsleri hüccet sayılmamış ve hadîsleri terk edilmiştir. Bunun da ötesinde Mürchie mezhebine müntesip âlimler Zındıklık, fâsıklık ve küfürle itham edilmiş, öldürülmeleri bile helal sayılmıştır.

Neticede şunu ifade etmemiz gerekiyor ki, muhaddislerin mezhebi âdiyetleri onların din ve dünya görüşlerine, te'lifâtlarına, şahsi değerlendirmelerine, yorumlarına önemli ölçüde yansımış ve onlara muhaliflerine karşı bir duruş, bir tavır, bir pozisyon kazandırmıştır. Oysa bu durumda takınılması gereken ilmî tavır, her mezhebi Kur'an ve sünneti iyi anlamak için gayret sarf eden bir grup olarak anlamak ve ona göre durumu çözmektir. Böylece her grubun hataları ve doğruları objektif bir şekilde değerlendirilebilir. Bununla beraber hadisler değerlendirilirken râvîlerin içinde yaşamış oldukları sosyal, kültürel ve psikolojik ortam iyi tahlil edilmelidir.

Yapılan cerh ve ta'dîl işlemleri mezkûr ortamlar dikkate alınarak okunmalı ve bu çerçevede ilmî bir sonuca varılmalıdır.

Kaynakça

- Abdulaziz, Ebu'l Hasen b. Yahyâ b. Müslim b. Meymûn el-Kinânî el-Mekki, *el-Hayde ve'l-İ'tizâr fi'r-Red alâ Men Kâle bi Halki'l-Kur'an*, Thk. Ali b. Muhammed b. Nasır, Medine: Mektebetu'l-ulum ve'l Hikem, 1423/2002.
- Abdullah, b. Ahmed b. Hanbel, *es-Sünne*, Thk. Muhammed b. Said b. Salim el-Kahtânî, Dammâm: Dâru'l-İbni'l-Kayyim, 1406/1986.
- Âcurrî, Ebubekr Muhammed b. Hüseyin b. Abdullah *eş-Şeria*, thk. Abdullah b. Ömer B. Süleyman Riyâd: Dâru'l-Vatan, 1420/1999.
- Ahmed b. Hanbel, Ebû Abdîrrahmân Abdullah b. b. Muhammed eş-Şeybânî, *es-Sünne*, Dâru İbn Kayyim, 1406/1986.
- _____, Ebu Abdillâh Muhammed b. b. Hilâl b. Esed eş-Şeybânî, *Usûlûs-Sünne*, Riyâd: Dâru'l Menâr, 1411.
- _____, *el-Akide*, Thk. Abdulaziz İzzeddin, Dimeşk: Dâru Kuteybe, 1408.
- _____, *er-Red ale'l-Cehmiyye ve'z-Zenâdika*, Thk. Sabri b. Sellâme Şahin, Dâru's-Sebât, ts.
- Bağdâdî, Abdulkâhir b. Tahir, *el-Fark Beyne'l Fırak*, Beyrût: Dâru'l-Âfâki'l-Cedide, 1977.
- Bağdâdî, Hatîb, *Şerefu Ashâbi'l-Hadis*, Thk. Muhammed Said Hatiboğlu, Ankara: Dâru İhyâis-Sünneti'n-Nebeviyye, ts.
- Berbehârî, Ebu Muhammed el-Hasan b. Ali b. Halef, *Şerhu's-Sünne*, by ts.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cu'fi, *el-Câmiu'l-Müsnedi's-Sahibi'l-Muhtasar min Umûri Resûlillâh sallallahü aleyhi ve sellem ve Sünenihi ve Eyyâmih*, Thk. Muhammed Züheyr b. Nâsır en-Nâsır, Beyrût: Dâru Tavki'n-Necât, 1422.
- _____, *Halku Ef'âli'l-İbâd*, thk. Abdurrahman Umeyre, Riyâd: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Çakın, Kamil, "Ashâbu'l-Hadis Perspektifinden Ehl-i Sünnet" Dini Araştırmalar, 8/24, (2006):13-26.
- Ebû Abdîrrahmân Ahmed b. Şuayb b. Ali, *el-Müctebâ mine's-Sünen*, Thk. Abdulfettah Ebû Ğudde, (Haleb: Mektebu'l-Matbûâti'l-İslâmiyye, 1486/1998), 8:93-125.
- Ebû Hanîfe, Nu'mân b. Sâbit b. Zûtâ b. Mâh, *el-Fıkkbu'l-Ebsat*, İmârât'ul-Arabiyye: Mektebetu'l-Furkân, 1419/1999.
- _____, *el-Fıkkbu'l-Ekber*, İmârât'ul-Arabiyye: Mektebetu'l-Furkân, 1419/1999.
- Ebu Saîd Osman b. Said ed-Dârimî es-Sicistânî, *Nakdu'l-İmam Ebi Said Osman b. Said ale'l-Merisiyyi'l-Cehmiyyi'l-Anid fi Mâ İfterâ Ale'llabi Azze ve Cel-*

- le mine't-Tevhid*, Thk. Reşid b. Hasen el-Elmaî, Riyâd: Mektebetu'r-Rüşd, 1418/1998.
- el-Useymin, Muhammed b. Salih b. Muhammed, *Fethu Rabbi'l-Beriyye bi Telhisi'l-Hameviyye*, Riyâd: Dâru'l-Vatan, ts.
- Erman, Uğur, "Hicri III. Asır Muhaddislerinin İdeolojik Tavrılarının Hadis Rivayetlerine Yansıması", Doktora Tezi, Dicle Üniversitesi, 2017.
- Hallâl, Ebû Bekir Ahmed b. Muhammed b. Hârun b. Yezîd, *es-Sünne*, Thk. Atiyye Zuhrânî, Riyâd: Dâru'r-Râye, 1410/1988.
- Havâlî, Sefer b. Abdurrahman, *Zâhîretu'l-İrcâ fi'l-Fikri'l-İslâmî*, Riyad: Dâru'l Keli-me, 1420/1999.
- İbn Batta, Ebû Abdillâh Ubeydullah b. Muhammed b. Muhammed el-Ukberî, *el-İbânetu'l Kübrâ*, Thk. Rıza Muti Osman Eesyûbî-Yusuf Vâbil, Riyâd: Dâru'r-Râye, 1415/1994.
- İbn Ebî Hâtîm, Ebû Muhammed Abdurrahmân b. Muhammed b. İdrîs er-Râzî, *el-Cerh ve't-Ta'dîl*, Beyrût: Dâru'l-İhyâi't-Turâsi'l-Arabî, 1271/1952.
- İbn Ebî Ya'lâ, *Tabâkâtu'l Hanâbile*, Thk. Muhammed Hamid Fakâ, Beyrût: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- İbn Ebî Zemeneyn, Muhammed b. Abdillâh, *Usûlus-Sünne*, Thk. Abdullâh b. Muhammed b. Hüseyin el-Buhârî, Medine: Mektebetu'l-Ğurebâ, 1415.
- İbn Hacer, Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *Lisânu'l-Mizân*, Beyrût: Müessesetu'l-Âlemî, 1390/1971.
- İbn Hazm, Ebu Muhammed Ali b. Ahmed b. Said el Endelûsî el-Kurtubî ez-Zâhirî, *el-Fasl fi'l-Milel ve'l-Ehvâ ve'n-Nihal*, Mektebetu'l Hâncî, Kahire: ts.
- İbn Hibbân, Ebû Hatim Muhammed ed-Dârimî, *el-Mecrûbin mine'l Muhaddisin ve'd Duafâ ve'l Metrûkin*, Thk. Muhammed İbrahim Zâyid, Haleb: Dâru'l-Vâ'y, 1396.
- İbn İmâd, Abdülhayy b. Ahmed el-Hanbelî, *Şezerâtu'z-Zehab fi Abbâri Men Zehab*, Thk. Mahmud Arnâvût, Beyrût: Dâru İbn-i Kesîr, 1406/1986.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezîd Mâce el-Kazvîni, *Sünenü İbn Mâce*, Thk. Şuayb Arnavut, Beyrût: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 1430/2009.
- İbn Sa'd, Ebû Abdillâh b. Menî' el-Kâtib el-Hâşimî el-Basrî el-Bağdâdî, *Tabâkâtu'l-Kübrâ*, Beyrût: Dâru Sadr, 1968.
- Kasım b. Sellâm, Ebû Ubeyd el-Herevî el-Bağdâdî, *el-İmân*, Thk. Muhammed Nâsirüddîn el-Albânî, Riyâd: Mektebetu'l-Maârif, 1421/2000.
- Kırbaçoğlu, Hayri, "Ashâbu'l-Hadis'in Akâid Edebiyatı", İslami Araştırmalar, 1/5, (1986): 79-90.
- _____, "Ehlüs-Sünne Kavramı Üzerine Yeni Bazı Mülâhazalar", İslâmî Araştırmalar, 1/1, (1986):71-79.

- Kutlu, Sönmez “Mürcie Mezhebi: Doğuşu, Fikirleri, Edebiyatı ve İslâm Düşüncesine Katkıları, *Gazi Üniversitesi Çorum İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 1/1, (2002):168-210.
- Lâlekâî, Ebû'l Kâsım (Ebû'l-Hüseyn) Hibetullâh b. el-Hasen b. Mansûr et-Taberî er-Râzî, *Şerhu Usûli'l-İtikâdi Ehli's-Sünne ve'l-Cemâa*, Thk. Ahmed b. Sad b. Hamdan el-Ğâmidi, Riyâd: Dâru't-Taybe, 1423/2003.
- Mâlâtî, Muhammed b. Ahmed b. Abdirrahman Ebu'l Huseyn, *et-Tenbih ve'r Redd ala Ehli'l Ehvâ ve'l Bida'*, Thk. Muhammed Zahid el-Kevserî , Kâhire: Mektebetu'l-Ezheriyye li't-Turâs, 1991.
- Mâturîdî, Muhammed b. Muhammed b. Mahmud Ebû Mansûr, *Te'vilâtu'l-Kur'an*, Thk. Mecdî Baslûm, Beyrût: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1426/ 2005.
- _____, *Kitâbu't-Tevhid*, Thk. Fethullah Huleyf, İskenderiyye: Dâru'l Câmîatu'l Mısıriyye, ts.
- Muhammed b. Vaddâh, Ebu Abdillâh b. Vezî' el-Mervânî el-Kurtubî, *el-Bida' ve'n-Nehyu anha*, Thk. Amr Abdulmu'nim Selim, Kâhire: Mektebetu İbn Teymiyye, 1416.
- Müzenî, İsmail b. Yahya İsmail Ebu İbrahim, *Şerhu's-Sünne*, thk. Cemal Azûn , Riyâd: Mektebetu'l- Ğurebâ, 1415/1995.
- Nâşi el-Ekber, Ebu'l Abbas Abdullâh b. Şirşir el-Enbârî, *Mesâilu'l-İmâme ve'l-Muktetefât mine'l- Kitâbi'l-Evsat li'l-Makâlât*, Thk. Joseph Van Ess, Beyrût: 1971.
- Sevgili, Hamit, “*Buhârî'nin Kale Ba'dun-Nâs İfadesi ile ilgili Tartışmalar ve Bu İfadenin Yer Aldığı Konular*”, Siirt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, 3/1,(Haziran 2016): 31-64.
- Taberî, Muhammed b. Cerîr, *Tehzîbu'l-Âsâr ve Tafsilûs-Sâbit an Resûlillabi mine'l-Abbâr*, Thk. Mahmûd Muhammed Şakir, Kahire: Matbaatu'l-Medenî, ts.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa b. Sevre (Yezîd), *el-Câmiu'l-Kebîr*, Thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf, Beyrût: Dâru'l-Garbi'l-İslâmî, 1998.
- Ukaylî, Ebû Ca'fer Muhammed b. Amr b. Mûsâ, *ed-Duâfâu'l-Kebîr*, Thk. Abdulmu'ti Emin Kal'acı, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1404/1984.
- Zehabî, Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân et-Türkmânî el-Fârikî ed-Dımeşkî, *Tezkiretu'l-Huffâz*, Beyrût: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1419/1998.
- _____, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, Beyrût: Müessesetu'r-Risâle, 1405/1985.